

А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Теоретико-методологічні та організаційно-прикладні засади розвитку економічного аналізу в умовах інституційних змін

В статті досліджується вплив структурних зрушень в інституційному середовищі на організацію та методіку проведення економічного аналізу, окреслюється комплекс проблем його розвитку. Запропоновано базові напрями удосконалення теорії, методології та організації економічного аналізу як прикладної функціональної науки.

економічний аналіз, інституційні зміни, організація, методологія, предмет економічного аналізу, об'єкти аналізу

Значні структурні зрушення в інституційному середовищі, які відбуваються з кінця ХХ ст., зумовлюють доцільність розробки нових підходів до управління суб'єктами господарювання, що передбачає необхідність здійснення раціональної організації проведення економіко-статистичних досліджень, використання сучасних методик та удосконалення існуючих концепцій економічного аналізу, пошук подальших напрямів його розвитку як прикладної функціональної науки.

В умовах мінливого і часто невизначеного зовнішнього середовища економічний аналіз є засобом формування основного ресурсу економіки – інформації, підвищується його роль як спеціального виду економічних досліджень, спрямованих на виявлення причинно-наслідкових зв'язків економічних процесів та явищ.

Слід зазначити, що подальший розвиток економічного аналізу потребує фундаментального перегляду низки методологічних підходів, збагачення його концептуальних положень результатами вітчизняних і західних наукових розробок, адаптованих до національних умов. Для досягнення позитивного результату у цьому напрямку слід враховувати й історичні та соціальні передумови формування системи економічного аналізу в рамках міждисциплінарних досліджень.

Комплекс проблем, пов'язаних з інституційними факторами, що впливають на зміст і структуру економічного аналізу, є новим напрямом досліджень в економічній науці. З огляду на вищезазначене, в основу статті покладено узагальнення ключових аспектів розвитку економічного аналізу в умовах інституційних змін.

Значний внесок у процес дослідження інституційних економічних проблем як на теоретико-методологічному, так і на прикладному рівні здійснили О.Г. Білорус, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, О.Д. Гудзинський, Г.Г. Кірейцев, П.Т. Саблук, А.А. Чухно, В.О. Шевчук та інші науковці [1, 5]. Разом з тим, основна увага зосереджується на загальних економічних питаннях, у більшості праць проблематика економічного аналізу не розкривається.

Безпосередньо розробкою методологічної бази економічного аналізу займаються видатні вчені: М.І. Баканов, С.Б. Барнгольц, Ф.Ф. Бутинець, Л.Т. Гіляровська, І.І. Каракоз, В.В. Ковальов, Т.М. Ковальчук, І.Д. Лазаришина, М.П. Любушин, Є.В. Мних, О.В. Олійник, Г.В. Савицька, В.К. Савчук, В.І. Самборський, В.І. Стражев, Л.М.

Чернелевський, М.Г. Чумаченко, А.Д. Шеремет. Провідними зарубіжними фахівцями в економіко-аналітичній предметній галузі є Л.А. Бернстайн, В. МакКензі, Б. Нідлз, Ж. Рішар, Д. Стоун, Р. Томас, Г. Харман, К. Хеддервік, Е. Хелферт, К. Хітчинг, Й.А. Шумпетер. Зокрема, проблемам адаптації організації та методики економічного аналізу до сучасних умов господарювання приділяється значна увага в працях [2-4, 6-12].

Слід зазначити, що вчені-економісти по-різному розуміють і трактують методологічні підходи економічного аналізу. Достатньо уваги даному питанню приділяється в праці проф. І.Д. Лазаришиної «Економічний аналіз: історія та тенденції розвитку» [4]. Окреслені аспекти розкриті і в роботах інших вітчизняних, а також російських вчених-економістів, зокрема: М.І. Баканова, С.Б. Барнгольца, Ф.Ф. Бутинця, В.В. Ковальова, М.Г. Чумаченка, А.Д. Шеремета й інших [2, 3, 12]. Однак і сьогодні недостатньо дослідженими залишаються окремі питання становлення та розвитку економічного аналізу як науки.

Відзначаючи вагомі досягнення сучасної економічної науки, слід зауважити, що класичні теоретико-методологічні підходи до економічного аналізу потребують суттєвих змін з урахуванням суспільно-економічних трансформацій, макро- та мікроекономічних умов функціонування суб'єктів господарювання, досягнень суміжних галузей знань.

Актуальність даного дослідження визначається потребою розробки фундаментальних положень теорії та методології економічного аналізу, а також ускладненням управлінських завдань на макро-, мезо- та мікрорівнях, необхідністю створення системи економічного аналізу, адекватної запитам сучасного управління. Виходячи з цього, метою статті є узагальнення проблем розвитку економічного аналізу в умовах інституційних змін та визначення на цій основі напрямів удосконалення теорії, методології та організації економічного аналізу як прикладної функціональної науки.

Для досягнення поставленої мети в статті передбачено вирішення наступних завдань:

- дослідити еволюцію економічного аналізу в контексті інституційних змін;
- охарактеризувати загальні тенденції становлення та розвитку української наукової аналітичної школи;
- виявити проблеми та перспективні напрями розвитку методології економічного аналізу.

На різних етапах розвитку суспільства перед економічним аналізом висувались різні завдання. Окремі з них підсилювалися, інші відходили на задній план, по-іншому розставлялися відповідні акценти. Необхідність аналізу як відособленої системи знань виникла з розширенням запитів практики, поглибленням економічної роботи на підприємствах.

В самостійну науку економічний аналіз виділився порівняно недавно, і тому в історичному аспекті досліджений поки що недостатньо. Виділення економічного аналізу в єдину систему наукових знань продиктоване його функціональною роллю і цільовою спрямованістю в управлінні.

У розвитку даної науки можна виділити такі періоди:

- I-й – з моменту становлення (90-ті роки XIX ст.) до початку 40-х років XX ст.;
- II-й – з початку 40-х років до початку 60-х років XX ст.;
- III-й – з початку 60-х років до другої половини 80-х років XX ст.;
- IV-й – з другої половини 80-х років XX ст. по сьогодні.

Сучасний економічний аналіз доцільно розглядати на основі урахування його багатоаспектного змісту як прикладну функціональну науку, професійну діяльність та навчальний предмет.

Особливістю розвитку економічного аналізу в ринкових умовах є використання в процесі його проведення останніх досягнень світової науки і практики, збагачення методичних арсеналів, широке використання евристичних методів, розширення об'єктів аналізу. Значення аналізу зростає у зв'язку з чітким розмежуванням відповідальності за прийняті управлінські рішення, посиленням мотивації вибору найефективніших варіантів управління в умовах конкуренції.

Будь-яка підприємницька діяльність потребує постійного якісного аналізу економічних процесів та явищ, що значною мірою пов'язано з частими змінами нормативно-законодавчої бази та економічних умов, в яких функціонує суб'єкт господарювання.

При оцінці ефективності діяльності підприємства та пошуку шляхів її підвищення важливу роль відіграє раціональна організація економічного аналізу. Але на практиці належні підходи щодо забезпечення якісного проведення аналітичних робіт реалізуються частково, що негативно позначається на результативності фінансово-господарської діяльності. Більшість підприємців, які зіткнулися з перешкодами, не задумуються над необхідністю та важливістю аналізу господарської діяльності, а інколи й взагалі його не здійснюють. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у залученні кваліфікованих економістів, які могли б ефективно здійснювати аналіз господарської діяльності підприємства і своєчасно розробляти можливі шляхи його виходу з кризових ситуацій.

Комплексний підхід до організації системи економічного аналізу підприємства потребує вдосконалення в частині формування концепції організації, розвитку й удосконалення такої системи для різних суб'єктів господарювання за організаційно-правовими формами, видами та масштабами діяльності, організаційними структурами управління. Систему регулювання економічного аналізу необхідно розглядати з урахуванням особливостей національного розвитку економіки, історичних традицій, неформальних обмежень.

Наукові економічні розробки попередників є надійним фундаментом для практичного використання й за нових умов. Разом з тим слід зазначити, що окремі теоретико-методологічні аспекти здійснення аналітичних досліджень потребують вдосконалення.

Так, теоретичні засади економічного аналізу доцільно розглядати з використанням системного підходу в частині визначення його змісту як науки, що розвиває методологію пізнання дійсності в межах предмета, розкриваючи сутність і внутрішню природу, закономірності розвитку економічних явищ і процесів, через дослідження причинно-наслідкових зв'язків, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників.

Предмет економічного аналізу необхідно ідентифікувати на основі диференційованого підходу щодо його визначення з точки зору як науки, так і практичної діяльності.

Розглядаючи існуючі визначення предмета економічного аналізу, можна зробити висновок, що єдина точка зору науковців з цього приводу відсутня. Всі визначення предмета економічного аналізу, які містяться в роботах вчених-економістів, можна розмежувати на кілька характерних груп: господарська діяльність; господарські процеси і явища; економіка підприємства; причинно-наслідкові зв'язки; відхилення показників господарської діяльності від базового рівня [2- 4, 6, 9, 12].

Одним з найбільш розповсюджених є визначення предмета економічного аналізу як господарської діяльності. Однак господарська діяльність є складним об'єктом, який вивчають різні економічні науки: бухгалтерський облік, статистика, фінанси, економіка і т.п. Тому необхідно конкретизувати ту частину в даному об'єкті, яка відноситься саме

до економічного аналізу. При цьому слід керуватися вимогами, яким повинно відповідати визначення предмета будь-якої науки:

- в галузях наук предмет співпадати не може, можуть бути спільними лише об'єкти вивчення;

- визначення повинно містити мету галузі науки і відображати її основний зміст;

- визначення повинно містити основні специфічні принципи пізнання предмета науки з урахуванням особливостей об'єкта.

Відомо, що господарська діяльність є сукупністю послідовних дій або послідовною зміною процесів у вигляді причинно-наслідкових зв'язків. Розглядаючи її як систему і виходячи з суті аналізу як методу пізнання та функції управління, можна стверджувати, що предметом економічного аналізу є причини формування і зміни результатів господарювання як наслідок впливу сукупності чинників, що досліджуються з метою виявлення резервів підвищення ефективності виробництва і прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

На основі узагальнення характерних рис зазначених вище визначень, можна побачити намагання авторів дати характеристику мети даної науки, обмежити об'єкт дослідження (за рівнем господарювання) та здійснити перехід від терміна «аналіз господарської діяльності» до терміна «економічний аналіз».

У той же час, окремі визначення не містять того специфічного, що дозволяє відрізнити економічний аналіз від інших наук. А предмет будь-якої науки, в тому числі й економічного аналізу, – це те специфічне, яке вивчає лише дана наука, і яке дає їй право на існування. Один і той самий об'єкт можуть вивчати різні науки, проте кожна з них знаходить у ньому специфічні сторони.

Критичне оцінювання різних визначень предмета економічного аналізу, дослідження їх переваг і недоліків згідно з сучасною теорією управління дають можливість зробити висновок, що в умовах ринкового реформування економіки України вичерпали себе визначення предмета аналізу, пов'язані з його об'єктами за рівнем господарювання, джерелами інформації, процесами виконання плану.

Сучасні науковці [8] пропонують здійснювати типологію суб'єктів економічного аналізу за:

- 1) функціональною спрямованістю дій: виконавець, користувач;
- 2) змістовним наповненням дій: науковець, практик, викладач;
- 3) відносно економічного суб'єкта: внутрішній, зовнішній;
- 4) за рівнем: суб'єкт макрорівня, мезорівня (рівня регіонів), макрорівня.

Вважаємо, що такий підхід дозволяє з більшим рівнем деталізації окреслити функціонально-цільові параметри економічного аналізу.

Методологічною основою економічного аналізу є сукупність базових методик, а також прийомів і способів дослідження. Слід зазначити, що в умовах ринку істотно підвищується значення методів стратегічного аналізу, способів оптимізації економічних процесів і явищ. Разом з тим, на практиці їх використання є обмеженим. Існуючі методики аналітичних досліджень доцільно вдосконалювати, враховуючи галузеве спрямування та особливості господарської діяльності конкретного підприємства.

Українськими вченими було проведено значну роботу з розвитку теорії економічного аналізу й удосконалення його методики. Зокрема, О.В. Олійник [8] пропонує здійснювати вдосконалення методології економічного аналізу в частині обґрунтування її багаторівневої структури. При цьому зазначений науковець виділяє наступні рівні:

1) трансцендентний рівень, що включає методи наукового пізнання, безпосередньо не пов'язані зі специфікою предмета пізнання (філософські, загальнонаукові методи);

2) іманентний рівень, який визначає способи та прийоми наукового пізнання, що зумовлені предметом і є розвитком в економічному аналізі загальнологічних методів;

3) взаємозв'язок трансцендентного та іманентного рівнів, їх взаємодія в процесі використання, що забезпечує реалізацію пізнавальної та практичної функцій методології економічного аналізу.

На думку автора даної статті, такий підхід є відповідним сучасним тенденціям розвитку економічного аналізу.

Ринкова економіка розвивається на основі економічних законів, дія яких позначається на функціонуванні господарюючих суб'єктів. З'являється потреба в нових дослідженнях, а в багатьох випадках і новій методології, розробці нових прийомів економіко-статистичних досліджень.

Докорінні зміни, що відбуваються в суспільстві, ставлять нові вимоги до організації та проведення економічного аналізу. Конкретніше та глибше вивчаються потреби і кон'юнктура ринку, більше уваги приділяється маркетинговій діяльності, дослідженню пріоритетних напрямів інвестиційної політики, зростає значення аналізу фінансових позицій, дохідності, кредитоспроможності та конкурентоспроможності підприємств, комерційного ризику.

В цьому контексті слід зазначити, що саме економічний аналіз сприяє поширенню кращого досвіду, прогресивних форм управління, запровадженню нової техніки й технології, забезпечує можливість розпізнавання закономірностей і прогресивних явищ та надання їм необхідного додаткового імпульсу розвитку.

Для зміцнення своїх ринкових позицій кожне підприємство має постійно здійснювати пошук резервів підвищення ефективності господарювання. Економічний аналіз відіграє важливу роль у забезпеченні процесу визначення та використання резервів підвищення ефективності діяльності підприємства в конкурентному середовищі на основі використання досягнень науково-технічного прогресу та кращого досвіду.

Ринкова економіка характеризується динамічністю ситуацій. Це стосується як підприємства, так і його зовнішнього середовища. За таких умов важливу роль відіграє ситуаційний комерційний аналіз, який базується на використанні комп'ютерних технологій обробки оперативних інформаційних масивів та сприяє раціональному оперативному керуванню маркетинговою діяльністю підприємств.

Створення комплексних автоматизованих систем комерційної інформації - завдання досить складне, але, як показує практика, цілком здійсненне. Розробка моделей комп'ютеризації економічного аналізу має здійснюватися з урахуванням удосконалення сучасних програмних засобів.

Потреби ринкової економіки призводять до виникнення нових виробів, послуг, виробництв і галузей, а в зв'язку з цим з'являються нові об'єкти економічного аналізу, зростає значення функціонально-вартісного аналізу.

У XXI столітті економічний аналіз буде відігравати значну роль в управлінні виробництвом, зовнішніми і внутрішніми інформаційними потоками, фінансами і кредитом, соціальною сферою. Зростатиме роль аналітичних процедур у ризикоорієнтованому аудиті та менеджменті. Враховуючи це, необхідним є вдосконалення методології та організації аналізу інвестиційної та фінансової діяльності на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Також слід розширити сферу застосування кластерних моделей, вдосконалити інформаційне забезпечення їх аналізу та оптимізувати їх менеджмент.

Кластери - це об'єднання підприємств малого та середнього бізнесу, навчальних закладів, контролюючих та регулюючих інституцій за територіальною ознакою.

Проблемою таких моделей є те, що для потреб нових виробничих систем використовуються не всі показники звітності, і тому необхідна певна переорієнтація, переосмислення та конкретизація показників звітності, виходячи з вимог повноцінного інформаційно-аналітичного забезпечення кластерної моделі.

У процесі розвитку економічного аналізу сформувались і розвиваються певні напрямки досліджень, такі як:

- теорія економічного аналізу;
- фінансовий аналіз;
- стратегічний аналіз.

Проте ХХІ століття вимагає подальшого удосконалення існуючої методології економічного аналізу.

За сучасних умов розвитку економіки перед економічним аналізом як наукою постало безліч проблем. Насамперед належить створити єдину систему економічного аналізу, яка б інтегрувала аналіз господарської діяльності на всіх рівнях. З цим тісно має бути пов'язана і система різнострокових прогнозів, яка б базувалася на закономірностях, тенденціях і резервах, виявлених у процесі проведення аналізу.

Необхідно створити єдину обґрунтовану систему оціночних показників ефективності господарювання підприємств та їх структурних підрозділів. Крім того, доцільно підвищити оперативність економічного аналізу, одночасно забезпечивши удосконалення організаційних форм аналітичної роботи та оптимізацію інформаційних потоків. Варто вивчати досвід розвинутих країн, і зокрема США щодо організації та методики аналізу кон'юнктури ринку.

Вирішення актуальних проблем аналізу потребує широкого застосування економіко-математичних методів обробки інформації, використання електронно-обчислювальної техніки. Це дасть змогу скоротити протяжність інформаційних потоків, знизити ймовірність помилок під час добору й передавання даних.

Важливим аспектом є розроблення багатоваріантних підходів щодо розв'язання аналітичних задач та методик вибору з них того варіанта, який буде оптимальним для заданих параметрів.

Вільна конкуренція, свобода вибору, як основні умови ринкового середовища, а також подальше розповсюдження світових економічних тенденцій призведуть до того, що в Україні, як і в інших країнах з ринковою економікою відбуватиметься перенасичення ринку товарами, роботами та послугами. Вищевказані тенденції вимагатимуть удосконалення управлінських підходів, а отже й методики проведення аналітичних досліджень.

В умовах ринкового середовища посилюється роль стратегічних аналітичних досліджень у методологічному забезпеченні багатоваріантних підходів щодо оперативної адаптації до змін ринкової кон'юнктури, у підвищенні достовірності прогнозу з метою мінімізації ризику підприємства. При оперативному аналізі доцільно не лише виділяти пошук варіантів приведення економічної системи у регламентований вигляд, а й здійснювати оцінювання можливого ресурсного маневрування для мінімізації втрат і упущеної вигоди.

Таким чином, наука «економічний аналіз» є однією з пріоритетних в складі національної системи економічних наук. Не зважаючи на наявні теоретичні розробки, більшість питань методики та організації економічного аналізу ще не повною мірою відповідають зростаючим вимогам управління. В умовах інституційних змін проблеми

розвитку економічного аналізу потребують комплексного вирішення шляхом розробки концептуальних напрямів удосконалення його теорії, методології та організації.

Висновки за результатами даної статті можуть бути використані для подальшого розвитку теоретичних і емпіричних досліджень у сфері економічного аналізу та спрямовані на підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління на різних ієрархічних рівнях, на зростання ефективності здійснення аналітичних робіт.

Список літератури

1. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / А.С. Гальчинський; Ін-т стратег. оцінок. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
2. Економічний аналіз: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця.- Житомир: ПП «Рута», 2003. – 680 с.
3. Ковалев В.В. Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 432 с.
4. Лазаришина І.Д. Економічний аналіз: історія та тенденції розвитку: монографія / І.Д. Лазаришина. – Рівне: УДУВГП, 2002. – 182 с.
5. Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2009. - №1. – С. 4 – 18.
6. Мних Є.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: підручник / Є.В. Мних. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 514 с.
7. Олійник О.В. Реалізація економічного аналізу як професійної діяльності: роль в системі управління / О.В. Олійник // Вісник ЖДТУ: Економічні науки, №2 (52). – Житомир: ЖДТУ, 2010. – С. 42-46.
8. Олійник О.В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін: теорія, методологія, організація : Дис. д-ра наук: 08.00.09 - 2009.
9. Савицька Г.В. Економічний аналіз підприємства: Навч. посібник. -3-тє видання, випр. і доп. - К.: «Знання», 2007. – 668 с.
10. Р.Федорович. Історія становлення та перспективи розвитку економічного аналізу / Р.Федорович, Н.Синькевич // Галицький економічний вісник. — 2011. — №1(30). — с.152-159.
11. Хан Дитгер. Стоимостно-ориентированные концепции контроллинга: [пер. с нем.; под ред. Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича и др.] / Хан Дитгер, Хунгенберг Харальд. – М.: Финансы и статистика. 2005. – 928 с.
12. Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: [учебник] / Шеремет А.Д. – 2-е изд., доп. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 366 с.

А. Лысенко

Теоретико-методологические и организационно-прикладные принципы развития экономического анализа в условиях институциональных изменений

В статье исследуется влияние структурных сдвигов в институциональной среде на организацию и методику проведения экономического анализа, очерчивается комплекс проблем его развития. Предложены базовые направления усовершенствования теории, методологии и организации экономического анализа, как прикладной функциональной науки.

A. Lysenko

Theoretiko-methodological and organizationally-applied principles of development of economic analysis in the conditions of instituciynikh changes

In the article influence of structural changes is probed in an instituciynomu environment on organization and method of leadthrough of economic analysis, the complex of problems of his development is outlined. Base directions of improvement of theory, methodology and organization of economic analysis, are offered as the applied functional science.

Одержано 27.09.11

